

A SZABADKAI RÉGÉSZETI KUTATÁS TÖRTÉNETE

Ma, amikor a műemlékvédelmi viszonyok nagy általánosságban, többé-kevésbé rendezve vannak, a régészeti kutatást múzeum vagy valamilyen más szakosított intézmény nélkül el sem tudjuk képzelni.

A múltban azonban, ha határozottabb szervezkedésre voltak is törekvések, ezek a kutatások nem egyszer tisztán magánvállalkozásnak számítottak, és gyakran megtörtént, hogy fontos leletek sorsa jóhiszemű, de hozzá nem értő személyektől függött, nem beszélve a lekicsinylőkről és kapzsi nyereszkedőkről. De éppen ez ad alapot arra, hogy a dolgok dialektikája útján adott esetekben némileg ebből az irányból is mérni tudjuk, szűkebb vagy szélesebb keretek között, a szabadkai társadalom érettségét, kulturális felkészültségét. Nincs szándékunkban ilyen irányban kitéréseket tenni: a felsorakoztatott tények maguk beszélnek.

A régészeti kutatás fonala az elmúlt évtizedek távlatában el-eltűnik szemünk elől. Ilyen esetekben — ha módunkban áll — intézményes, múzeumi vonalon igyekszünk megállapítani, követni a fejlődés vagy visszafejlődés fokát, irányát. Itt-ott elkapjuk a korabeli társadalom kulturális életének rokkáján kiperdülő szálakat, szálacskákat és — ha irányhatározó jellegük vitathatatlan — egybefűzzük őket témánkkal.

I.

A szervezett és rendszeres régészeti kutatás Szabadkán nem nagy múltra tekint vissza, habár a leletek számbavétele, illetve gyűjtése már igen hosszú idő óta folyik. Amennyire az irodalmi adatok alapján megállapíthatjuk, ez a munka több mint 270 évre vezethető vissza.

1695 táján, a zentai csata utáni évek egyikében gróf Marsigli, a tudós katona, útjába ejtette Szabadkát is és feljegyezte, hogy a vár egyik falába egy római feliratos kő van beépítve. »Hic lapis insertus est muro arcis Szabátka que est in campo Iazygum Metanastarum« — szól feljegyzésének erre vonatkozó része¹. Ez a legelső régészeti irodalmi adat városunkról.

Marsigli után igen hosszú ideig nem találunk semmiféle régészeti feljegyzést Szabadkáról vagy annak környékéről. Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a XVIII. század harmadik harmadában Mária Terézia rendeletére végzett óriási felmérési és útépítő munkák alkalmával (1764—1784) felénk is előkerültek leletek, ugyanúgy, mint az akkori Magyarország más vidékein, s hogy ezeket az értékes régi tárgyakat és műkincseket egyenesen a bécsi császári régiséggyűjteménybe vitték. Ilyen esetleges leletekről azonban nincs tudomásunk.

Pesten 1802-ben megalakult a Magyar Nemzeti Múzeum és elkezdődött az értékesebb műkincsek gyűjtése; Bácskában azonban a kutatás még sokáig nem indult meg. Elsősorban talán azért, mert a Dunától keletre eső területek mindig kívül estek a római birodalom határain és ennél fogva felénk nem lehetett római leleteket, kőből épített telepeket, romokat találni; olyan létesítményeket, amelyek a régebbi kutatók — gyűjtők elsőrangú célpontja voltak.

Értékes adatokat szolgáltatnak a XVIII. századi és XIX. század eleji kéziratok térképek. Például, egy középkori templom romjainak pontos helyéről két térkép is tájékoztat. Az egyik 1788-ban, a másik pedig 1792-ben készült. A rom, amely az ún. Kameniti Háton, a Palicsi-tó Sándor felé eső

partján, a mai téglagyár közvetlen közelében állt, az 1792-es térképen le is van rajzolva a következő felvilágosítással: »Rudera einer gewesenen Kirche« (egy régi templom romjai). Vele kapcsolatban 1823-ból arról értesülünk, hogy a helybeliek állandóan bontják és viszik az építőanyagot.

Sok régi sándori épületben lehetne megtalálni ennek a régi műemléknek anyagát. 150 év alatt a valamikori jelentős romtemplom teljesen eltűnt a föld felszínéről. Az 1961 folyamán végzett kutatásokat alkalmával már csak egy nagyobb halom téglatörmelékét lehetett találni.

A többi, a föld felszínén mindenfelé észlelhető apró lelet, középkori rom, temető, nem ragadhatta meg a nehéz gazdasági körülmények miatt a tehetősebbek figyelmét olyanformán, hogy kutatni kezdtek volna. Habár számon tartották őket.

Így 1828-ban, az akkor befejezett új városháza felavatása alkalmával Jászi Boldizsár aljegyző egyebek között a következőket mondta: ... ha Városunk majd minden pusztáin található (!) régi templomoknak omladékait, temető helyeit és régiségnek most is fennálló más egyéb nyomait tekintjük, annyi megcáfolatlan jelei ezek annak, hogy ezen környék népesebb volt valaha — mint most.

Csekély tizenegy évre a fenti beszéd elhangzása után azt halljuk, hogy Szabadkán egy régiséggyűjtemény létezik. Méghozzá nem is akármilyen.

Litteráti Nemes Sámuel, egy híres erdélyi régiséggyűjtő, utazgatásai folyamán ellátogatott Szabadkára is. Itt szerzett tapasztalatairól a Pozsonyban megjelenő *Századunk* című folyóirat 1839. évfolyamából szerzünk tudomást. Egyik leközölt levelében a következőket írta: »Bajáról Szabadkára igyekeztem, s ott általadtam főispányi heltarto Ő mlgnak (Ő méltóságának. Sz. L.) azon ritkaságokat, amelyeket Budáról hoztam. Ő maga két nagy reménységű kedves magzatai kedvéért, bokros foglalatosságai mellett is, mindenféle tudományi dolgokat szerzetet, s már eddig is ritka képek és könyvek, gemmák, pénzek, oklevelek, couchak és hajdani fegyverekből egy olyan gyűjteményt láthat Szabadkán az utazó, melyhez hasonlót némely tartományokban föl sem talál«.

Ettől a gyűjteménytől kezdve a régészeti gyűjtőtevékenység és később kutatás is — ha szorosan nem is — közvetve összefüggésben volt a Bácskában a XIX. század második felében meginduló kutatásokkal.

II.

Az alföldi vasút, majd a budapest—zimonyi vasútvonal megépítése után Szabadkán nagy gazdasági fellendülés volt észlelhető, amelynek egyik következményeképpen intenzív építkezési tevékenység indult meg. Az egymás után keletkező téglagyárak nagy földtömegeket mozgattak meg és — mint az általában történni szokott — sorban fedezték fel a régészeti lelőhelyeket a város külső kerületeiben. Szerencsés körülménynek mondható, hogy éppen ebben az időben élt és működött itt egy kivételes egyéniség, akinek szerteágazó érdeklődési köre az archaeológia kialakulófélben levő tudományára és így természetesen az időnként előkerülő régészeti leletekre is kiterjedt.

Ez a ma kellőképpen nem méltányolt egyéniség Iványi István, a Községi Főgimnázium tanára volt. Iványinak talán csak kapóra jött az ezeréves évfordulóra, a millenniumra való országszerte érezhető lázas készülődés, hogy teljes egészében kifejthesse kutatói és írói képességét a történelemtudomány területén. Akkoriban úgyszólván társadalmi kötelesség volt érteni, vagy legalább foglalkozni történelemmel. Megvoltak tehát azok a társadalmi feltételek, amelyek Iványinak lehetővé tették, hogy kifejthesse tehetségét. Sorban jelentek meg a különféle monográfiák, alakultak a történelmi társulatok, egyletek. Ebből a mozgalmából természetesen nem maradhatott ki Bácska, de Szabadka sem, amely az ország leggazdagabb városai közé számított. Ezekben az években, 1883-ban alakult Zomborban (Iványi szorgalmazására) a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat is, amely hosszú időn át örvendetesen érezte hatását a régészeti kutatás terén.

A zentai úti temető mögött, az akkori Macskovics Titusz-féle téglagyár területén, 1882-ben ügyengetés alkalmával találták az első nagyobb régészeti leletet Szabadkán. Egy őskori agyagedényben mintegy 50 kilogrammnyi súlyú különféle bronztárgyra bukkantak. Ezeknek — sajnos — csak kis hányada került a gimnázium akkoriban alakuló régészeti gyűjteményébe, mégis, hosszabb időn át, mint a legnagyobb és legjelentékenyebb bronzkori leletet tartották nyilván Bácskában.

1886-ban Iványi így ír: »Mindössze két-három év óta gyűjtjük városunkban a véletlenül napfényre került ősi maradványokat, amelyeket egyelőre a 'községi főgimnáziumban őrzünk«. Majd így folytatja, »... városunk határában már többször találtak szokatlan helyeken embercsontokat és ezek mellett sajtáságos tárgyakat, amelyek egy rég lezajlott időről tesznek vala tanúságot; de ezek vagy köztudomásra nem jutottak, vagy pedig komoly figyelem tárgyát nem képezték és a tudatlanság mindjárt el is pusztította«.

Egyébként ezekben a nyolcvanas években, kapjuk az első összefoglaló írásokat Szabadka és környéke íratlan történetéről, prehisztóriájáról; előbb a gimnázium évkönyvében¹, majd néhány évvel később a *Szabadka története* című műben². Mindkét munkának Iványi István a szerzője. A fenti idézet is városunk történetéből vettük át. Számára akkoriban a város környékén 8 »őskori«, egy római kori település és több ismeretlen korú —, hogy az ő szavaival éljek —, ember készítette halom volt ismeretes. Ezek közül a legfontosabb, mert a legtöbb különféle leletet szolgáltatta, a már említett Macskovics-féle téglagyári telep volt. A lelőhelyek és leletek kormeghatározása, mai szemmel nézve, majdnem minden esetben téves volt; az őskor példáiul szerinte nem terjedt az időszámításunk előtti I. évezred utolsó századainál továbbra. Így a legrégebb leleteket is a klasszikus irodalomból jól ismert kelta bójoknak itéli oda. Ezt azonban nem szabad szemere vetnünk. Ha ma, 85 év eltelte után kísérelnénk meg elvégezni a kormeghatározást, a következő képet kapnánk: volt két bronzkori lelőhely (Macskovics-féle téglagyár és Csantavér környéke); négy jazig-szarmata lelőhely (Macskovics; a Szent György-templom környéke; Zobnatica — Kiss tanya; Ludasi földek) és egy római kori tárgy, a már említett feliratos kő a Ferenc-rendiek templomának falában. (Ez a kő a századforduló után eltűnt eredeti helyéről. Allítólag Egerbe szállították.)

Iványi mellett mások is foglalkoztak régészeti problémákkal. Góhl Ödön például, aki római pénzgyűjteményéről volt nevezetes, meg arról, hogy a numizmatika terén olyan nagy ismeretre tett szert, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat rendes tagjává választotta. Ezek az emberek, felmérve a helyzetet és okulva a másfelé, Magyarországon és Európában szervezett műgyűjtés példáin, Szabadkán is egy társulat létrehozását kezdeményezik. A tervezett társulat Szabadkai Közkönyvtár-Egylet név alatt 1892-ben el is kezdte működését³. Két évvel később, 1894-ben, az addigi gyakorlatot szentesítve, az egylet működését hivatalosan is kiterjesztették a régészeti és más tárgyak gyűjtésére. A társulat nevét is bővítették, úgyhogy azontúl mint Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum--Egylet szerepelt. Ez — minden jel szerint — lényegesen megváltoztatta a helyzetet. Az addig csak kevesek által megfigyelt és összegyűjtött régiségek iránt minden oldalról nagy érdeklődés kezdett megnyilvánulni. A város több jeles polgára foglalkozott behatóbban a régmúlt idők anyagi hagyatékával. Cikkeznek és általuk a város közvéleménye is sokkal több figyelmet látszik szentelni ennek a kérdésnek (legalábbis egy ideig). A megnövekedett érdeklődés bizonyítására keresve sem találhatnánk jobb bizonyítékot annál, hogy Bibó-Bige György, a Múzeum-Egylet egyik oszlopos tagja és egy időben az egylet »múzeumának«⁴ öre is, őstörténettel foglalkozó mű írására határozta el magát. A könyvet *Praehistoria — Az ember a történelmi kor kezdetéig* címmel 1901 áprilisában a Bittermann nyomdában ki is nyomtatták.

1898-ban a Közkönyvtár- és Múzeum-Egyletet Frankl István még mint a város legjelentékenyebb közművelődési egyesületét említi.⁵

Nem alaptalanul. Nagy taglétszáma volt, szépen felődött és — ami most bennünket mindennél jobban érdekel — régészeti gyűjteménye gyorsan gyarapodott. Olyannyira, hogy a századfordulót követő években már múzeumot

emlegetnek, noha az ilyen irányú, régebbi kezdeményezést hivatalosan — sajnos — később sem szentesítették.

Az egylet életében — sajnálatosan rövid virágzás után — a válság jelei kezdtek mutatkozni. A kilencszázas évek elején a társulat beszüntette munkáját. Ékesen beszél az előállt helyzetről a múzeumok és könyvtárak főfelügyelőségének jelentése az 1904. évről: »A szabadkai múzeumról a ff. ez idei jelentésében semmiféle szabályszerű adatot nem kapunk, dacára annak, hogy a ff. szakelőadója ott járt. Nem tudjuk meg, adott-e a város 1000 koronát a múzeumnak, ahogy megígérte volt, gyűjtöttek-e a múzeum számára régiségeket, mennyit és minőket, hány tagja volt a múzeumegyesületnek 1904-ben? Csupán arról értesülünk, hogy az eddigi virágzás után visszaesés állott be, hogy a gyűjtemények nincsenek alkalmas helyiségekben, és hogy sem a város, sem a helyi társadalom nem érdeklődik iránta eléggé. A múzeumot a nyár kezdetén a közönség elől elzárták, a gyűjteményeket leltározzák és az egyesület a városnak akarja átadni, hadd gondoskodjék az róla«.

Itt értesülünk először arról, hogy a tárgyakat a »múzeumban« leltározzák, illetőleg, hogy ez a munka előbb nem történt rendszeresen. Megtudjuk, hogy — a gimnázium gyűjteményével együtt — egyidejűleg két régészeti gyűjtemény létezett, s hogy az összegyűjtött tárgyak sem szám, sem tartalom tekintetében nem voltak lebecsülendők. Ezeknek értékét akkor tudjuk meg igazán, ha végignézzük a szaklapok, főleg az *Archeológiai Értesítő* lapjait és kijegyezzük a szabadkai leletekkel foglalkozó számos közleményt⁹. Ezt a lajstromot Góhl Ödön írásai nyitják meg, majd Bibó-Bige György munkái követik; mind a ketten gimnáziumi tanárok voltak. Ezek az írások még egy nagyon érdekes adatot árulnak el. A két régészeti gyűjtemény, aránylag nagy anyag, csak véletlenül előkerült és megőrzött leletekből, rendszeretlenül ellenőrzött lelőhelyeken összeszedett régiségekből keletkezett. 1913-ig Szabadkán vagy környékén egyetlen rendszeres ásatást sem végeztek. Az említett évben Bibó-Bige György határozta el magát egy középkori templom alapjainak feltáráására Kelebia pusztán. Ásatásainak eredményeit elég hiányosan az *Archeológiai Értesítő* következő évi első füzetében közölte¹⁰. Ez az ásatás azonban már nem az egylet megbízásából indult. Nem is indulhatott, mert az már 1906-ban megszűnt működni. Az utolsó ülésén, amelyen dr. Fazekas Zsigmond elnökölt, elhatározták, hogy az egyletet feloszlatták, és hogy annak vagyonaát a városra ruházzák. Az egyetlen kiszabott feltétel az volt, hogy a városi tanács köteles a jövőben is eltartani és gyarapítani a könyvtárat és a múzeumot. A könyvtárat Balogh Károly könyvtárosra bízta, a múzeumi őr tiszttségét pedig, amelyet addig Bibó-Bige György töltött be, megszüntették. A gyűjtemények egy részét becsomagolták, más részét csomagolatlanul elraktározták. Az új városháza építésének befejezése után (1912) a gyűjtemények benne találtak átmenetileg menedéket.

Bibó-Bige György ásatásával tulajdonképpen le is záródik a szabadkai régészeti kutatás első szakasza, mert a nehézségek a háborús évek alatt (1914—1918) természetesen tovább fokozódtak. A volt egyesület gyűjteményeit 1918 után pedig sajnálatos sérelem érte, amikor felelős, de önző, kegyetlen emberek alaposan megtizedelték, megcsönkítették¹¹. Elsősorban a numizmatikai gyűjteményt¹², Góhl Ödön hagyatékát (aki a századforduló után a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának vezetője lett, később pedig az igen tekintélyes *Numizmatikai Közöny* főszerkesztője is).

Nagy kár, hogy nem maradtak meg a leltárkönyvek. Ha megvolnának, vagy ha valamilyen szerencsés véletlen folytán megtalálnánk őket, pontosan megtudhatnánk, hány régészeti tárgyat, régi pénzt, érmet és más régiséget tartottak nyilván, és — ami szintén nagyon fontos volna — mely lelőhelyekről.

III.

A két világháború között eltelt két évtizedben különösebb figyelmet érdemlő esemény a régészkedés területén nem történt. A múzeumi mozga-

lom, az akkori kulturális politikának megfelelően, hosszú időre teljesen megfeneklett.

Még szerencse, hogy a pusztulásra ítélt múzeumi értékeknek legalább egy kis része a gimnáziumban, egy másik töredéke pedig a városháza elhagyott zugaiban átvészelte a nemtörődömség éveit és a II. világháború viharos napjait is. Ezeknek az értékeknek átmentésében fontos szerep jutott az egykori Közkönyvtár- és Múzeumi-Egylet hagyatékának vezetésével 1918-ban megbízott Mijo Mandićnak, a későbbi Városi Könyvtár igazgatójának. Az ő javaslatára csomagolták össze a múzeumi anyagot és helyezték el a fentebb említett biztonságosabb helyeken, ha már a városi tanács semmilyen hajlandóságot nem mutatott a »múzeum« aktivizálására. A sorsüldözött gyűjtemények azonban, úgy látszik, nem kerülhették el végzetüket, mert az, ami a hosszú hanykolódás után megmaradt, elpusztult 1944/45 telén, amikor a gimnázium épületét katonai kórházzá alakították át.

Azt, hogy földmunkák alkalmával később is felszínre kerültek régészeti leletek, és hogy azok Szabadkáról elkerültek a Zágrábi Régészeti Múzeumba (Arheološki muzej), csak két irodalmi adatból tudjuk meg. Az egyik írás egy jazi leletről a Moravski Arheološki Glasnikban (Brünn — Csehszlovákia) jelent meg¹³, a másik pedig egy népvándorláskori germán sírleletet mutat be Rudolf Egger emlékkönyvében¹⁴ (Klagenfurt — Ausztria).

Ezeket kívül ránk maradt egy nagyon érdekes iratcsomó is (a Szabadkai Történelmi Levéltár őrzi), amelynek első lapját 1929. szeptember 14-én keltezték. Ebben az iratban a rendőrség arról értesíti a városi mérnöki hivatalt, hogy a hatóság szervei Pavlovácon, egy, a vasútállomástól nem messze levő tanya közelében a föld felszínén emberi csontokat és régi épületromot találtak. A jelentést egy nagyon jellemző és főleg hosszan tartó bürokratikus dribling követte, amíg végül is a városi tanács kiküldött egy helyszínelő bizottságot. A bizottság tagjai 1930. február 28-án a kérdéses helyen megállapították, hogy egy régi templomról és körülötte levő temetőről van szó. Elég szűkszavú jelentésükből elsősorban két fontos adat érdemel figyelmet. Az egyik természetesen az, hogy meghatározták egy nagyobb kiterjedésű régészeti lelőhely fekvését és így ma pontosan tudjuk egy pusztuló (középkori) templom és a körülötte fekvő sírmező pontos helyét. A másik adat pedig az, hogy a bizottság a városba mutatóba hozott emberi csontokat és téglatöredékeket megőrzés céljából ne a volt múzeumi gyűjteményben vagy a gimnáziumban helyezte el, hanem a városi mérnöki hivatalban. Más szóval a valamikori régészeti gyűjteménynek már az emléke sem igen élt. Az esettel kapcsolatban még csak meg sem említik; pedig ezt az előzmények ismeretének birtokában elvárhatnánk.

Ebben a siralmas helyzetben csak egy-két dolog vigasztalhat bennünket: azoknak a magángyűjteményeknek létezése, amelyekből számunkra és a tudomány számára ugyan nagyon kevés tárgy és adat maradt meg, de amelyek valamelyest fenntartották a folyamatosságot a sokkal jobb sorsra érdemes múzeumegylet és a Városi Múzeum régészeti osztálya között. Két ilyen gyűjteményről tudunk: dr. Prokesch Mihályéról és dr. Joca Milekiéről. Nemcsak régészeti tárgyakat gyűjtöttek. Sőt, a régészet játszotta érdeklődési körükben a legkisebb szerepet. Mégis meg kell róluk emlékeznünk. És még azt is hozzá kell tennünk, hogy dr. Prokesch gyűjteménye elsősorban a saját ásatásai során előkerült leleteket tartalmazta.

1943-ban a Szegedi Egyetem Régészeti Intézete részéről történtek ugyan kísérletek a szabadkai múzeum újraélesztésére, de a fotódokumentáción és lajstromozáson túl nem jutottak¹⁵. Egy igazi, komoly régészeti kutatásra is alkalmas múzeum megalakítására csak a háború befejezését követő években kerülhetett sor.

IV.

A II. világháború után, a megváltozott körülmények között, a negyvenes évek végén (amikor egyre-másra alakultak a különféle intézmények), nem váratott magára sokáig a hosszú idő óta húzódó múzeumügy megoldása sem.

Egy éjszaka ismeretlen tettesek hatoltak be a népi javakkal megbízott igazgatóság (Uprava narodnih dobara) egyik raktárába. Ebből kifolyólag tudta meg Horovic Endre a népbizottság felelős tisztviselője, hogy az ott felhalmozott holmi között fekszik Vojnits Oszkár értékes hagyatéka, a városnak hagyott egzotikus néprajzi gyűjtemény, egy kisebb, ömlesztett állapotban levő numizmatikai gyűjteménnyel együtt. A gyűjtemények megőrzése érdekében (voltak olyan kezdeményezések, hogy az egészet Újvidékre kell vinni) néhány lelkes ember — Schulmann Imre, Matija Evetović, Ivan Rudić — bevonásával megindult a többi, szerteszét szórt muzeális anyag egybegyűjtése.

A Városi Múzeum első évi működéséről szóló jelentés szerint (1947) összesen mintegy 300 különféle régészeti tárgyat sikerült megtalálni a múzeumegylet hagyatékából és a gimnázium gyűjteményéből. Az említett év októberében a népbizottság az új múzeum rendelkezésére bocsátotta a Reichl-palotát, a Lenin park 7. számú épületét, s ott egyebek között megindult a régészeti anyag rendszerezése és leltározása is. Ezzel a munkával párhuzamosan dr. Schulmann, aki akkor már mint igazgató működött, hozzalátott az állandó múzeumi régészeti kiállítás megszervezéséhez és a megfelelő régészeti anyag kiválogatásához. A kiállítási anyag kibővítésének szükségességét tartva szem előtt, megkezdte a város környékének feltárását. Több próbaásatást is végzett a Kőrös-ér és a Ludasi-tó környékén.

Ebbe a munkába mindjárt a legelején szívvel-lélekkel bekapcsolódott egy ember, aki ugyan szakmáját tekintve nem volt régész, de aki működésével bebizonyította, hogy a lelkesedés és az azzal párosuló kitaratás néha olyan eredményeket tud felmutatni, amilyenekkel egyik-másik hivatásos muzeológus sem dicsekedhet. Működésének eredményei alapján megérdemli, hogy itt is megörökítsük nevét. Róka Lászlónak hívták, hajdújárású lakos volt, tavaly hunyt el. Előbb mint műkedvelő csak szabad idejét feláldozva, pár évvel később azonban már a múzeum megbízásából járta és kutatta Szabadka közelebbi és távolabbi környékét egyre újabb és újabb régészeti lelőhelyeket keresve. Tanulságos lehet az alábbi összehasonlítás: 1947-ig összesen talán tizenöt, vagy legfeljebb húsz lelőhely volt ismeretes. Tíz év múlva azonban csaknem százötven lelőhelyet tartottak számon a Szabadkai Városi Múzeum működési területén! Ezeknek legnagyobb részét, sőt, majdnem mindegyikét Róka László fedezte fel. A megkezdett munka azonban még nem volt befejezve. 1956-tól kezdve Róka — e sorok írójával és néhány külső munkatárssal együtt — folytatta a kutatást, terepjárást; és a következő tíz év alatt újabb ötven, addig ismeretlen lelőhely vált ismertté.

Ma a lelőhelyek száma jóval meghaladja a kétszázat. Ezek az őskortól (paleolitikum) kezdve egészen a késői középkorig terjedő hosszú időszak minden kulturális korszakát és ezeknek majdnem minden fokozatát képviselik.

Bár, amint az a nyilvántartott lelőhelyek mennyiségéből is látszik, a szabadkai múzeum területe kiváló lehetőségeket nyújthatott volna (és nyújthatna a jövőben) hosszú lejáratú, rendszeres ásások sikeres elvégzésére, ezeket a lehetőségeket egyáltalán nem használtuk ki. Az elmúlt húsz év alatt a múzeumra majdnem állandóan ránehezedő nehéz anyagi helyzet mindig igen szűk határokat szabott az ásatási tevékenységnek, a történelem ásóval való kutatásának.

Voltak ásások, sőt voltak egészen nagyméretű munkák is (a múzeumalapítást követő első években), de az említett lehetőségeknek még a minimumát sem aknáztuk ki. Pedig azok még európai szemmel mérve is figyelemre méltóak. Egypár lelőhelyünkön egész sor, elsősorban őstörténeti problémára lehetne — megfelelő anyagi eszközök birtokában — megoldást keresni. Arról nem is beszélve, hogy milyen részletes és kimerítő képet tudnánk kapni városunk mind közelebbi (középkori), mind távolabbi (őskori) történetének egyes szakaszairól, és hogy egy ilyen munkának milyen messzemenően jótékony hatása lenne a város nagymúltú, de minduntalan le- és elmaradó kulturális életére, amelynek aktív erői sehogyan sem tudják és bírják mozgásba hozni a szunnyadó erőket és áttörni a tömegesítés feladata előtt álló szilárd falat. Ennek a falnak pedig, véleményem szerint,

az ön- és tájismeret, az öntudat hiánya alkotja építőköckáit. Ilyen esetekben pedig csak a múzeumi felvilágosító munka eredményei hozhatják meg a kívánt eredményeket, illetve előfeltételeket.

Ez a probléma csak látszólag nem tartozik a tárgyhoz, amelyről fen-nebb szó volt. Fejtegetéseink azonban túlságosan távol vinnének bennünket. Ezért inkább térjünk vissza eredeti témánkhoz.

A legtöbb régészeti lelőhely a Ludasi-tó környékén van. Érdekesebbnél érdekesebb ősi települések egész láncolata húzódik hosszú sorban a tó partjával párhuzamosan. Nem csoda tehát, ha a múzeum első ásatásainak helyét is éppen ezen a tájon jelölték ki.

Itt azonban előljáróban el kell mondanunk egy-két dolgot. A múzeum már 1948-ban felvette a kapcsolatokat a többi vajdasági múzeummal, a Belgrádi Nemzeti Múzeum régészeti osztályával és a Szerb Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével, amelyekkel a későbbiek folyamán szoros együttműködés jött létre, úgyhogy több ásatást két, esetleg három intézmény kiküldötteinek részvételével végeztek el. 1949-ben például, a noszrai Hinga halmon végzett ásatásokon nem kevesebb mint húsz régész, antropológus, illetve muzeológus segédkezett. Tapasztalatgyűjtő akciók voltak ezek. A vajdasági, tudományos szintre törekvő régészet szárnybontogatásának idején volt ez az ásatás, amelynek pénzelésében (mai szemmel nézve) csodálatos bőkezűséggel vett részt az akkori városi népbizottság.

A városi támogatás az idő múlásával párhuzamosan csökkent. A költségvetési keretek nem lettek kisebbek, ellenben nem tartottak lépést a fejlődés szükségszerű követelményeivel, valamint a közben beállt drágulásokkal. Ennek pedig közvetlen hatása volt a tervezett régészeti ásatások menyiségére és főleg méreteire. A viszonyok ilyen alakulásának voltak azonban más, belső okai is, amelyeket szintén nem kell elhallgatni. A legelső ásatásokat főként kiállítási anyag szerzése céljából indították; hosszabb lejáratú kutatási terv nem készült. A hagyományok túl hosszú megszokása magával hozta az igények sorvadását és a párhuzamos tevékenységek elszegényedését is. Újból kellett kezdeni mindent. Ezért látszik kapkodónak az első évek ásatási tevékenysége is; ez érthető. Az igazi baj csak akkor kezdődött, amikor a fejlődésnek ezt a szakaszát idővel nem haladták túl, helyesebben — pénzügyi okoknál fogva — nem bírták túlhaladni. Ehhez jött még az is, hogy dr. Schulmann távozását követően (1954), leszámítva Róka László időnkénti leletmentő tevékenységét, négy évig tartó szakadás állt be a régészeti osztály működésében; ez az állapot mindaddig tartott, amíg az egyetemről hazakerülő régész végleg el nem foglalta helyét (1958). Komoly mulasztás volt, hogy a múzeum vezetősége idővel nem indított valamilyen időszakos folyóiratot, amelyen keresztül kifejtette volna elképzeléseit és bemutathatta volna az elért eredményeket és így szervesen fenn tudta volna tartani kapcsolatát a város intellektuális és a muzeológia iránt érdeklődők szélesebb rétegeivel. Ha az újjraalapítás után közvetlenül nem is, de akkor, amikor már bejáródott az intézmény, ennek a fontos tevékenységnek nem lett volna szabad kimaradnia a tervből. Ez a kérdés még ma is, húsz évvel az alapítás után, nagyon időszerű, mert még mindig megoldatlan.

A múzeum (és a régészeti osztály is) sok felelős tisztséget betöltő személy számára ma is csak pókhálós lomtár. Ennek tartották ötven évvel ezelőtt is. Más szóval: tudományos működésünk számára még nem készítettük kellőképpen elő a talajt, tevékenységünk igazi célját és hasznát nem tudatosítottuk.

Visszatérve az ásatásokhoz, az látszik a legcélszerűbbnek, ha felsoroljuk a húsz év alatt elvégzett munkákat, feltüntetvén azok vezetőit, a lelőhelyek korbéli műhatározását és a pénzt adó szervet, amennyiben nem a szabadkai múzeum az. Utána megkíséreljük röviden kiértékelni az elért eredményeket és megpróbálunk dióhéjban foglalkozni a régészeti kutatás feladataival Szabadkán és környékén.

Íme a lista:

- 1948: Hajdújárás—Kőröspart, bronzkor, dr. Schulmann;
1948: Ludas—Csurgó, neolitik, dr. Schulmann;
1948: Hajdújárás—Farkas, szarmatakor, dr. Schulmann;
1949: Nosza—Hinga, középkor, dr. Schulmann, dr. Ivaniček, Šafarik; (Szabadka, Régészeti Intézet, Belgrád);
1949: Ludas—Budzsák, paleolitik, dr. Schulmann;
1951: Tavankút—határ, szarmatakor, dr. Schulmann;
1951: Ludas—Budzsák, neolitik, paleolitik, dr. Schulmann, dr. Brodar;
1951: Próbaásatás 14 helyen;
1953: Nosza—Gyöngypart, neolitik, rézkorszak, dr. Schulmann;
1953: Ludas—Budzsák, neolitik, dr. Schulmann;
1954: Kishegyes—téglagyár, avarkor, dr. Schulmann;
1955: Nosza—Gyöngypart, neolitik, Szekeres;
1956: Kishegyes—téglagyár, avarkor, dr. Schulmann;
1957: Nosza—Gyöngypart, neolitik, dr. D. Garašanin; (Nemzeti Múzeum, Belgrád);
1958: Nosza—Gyöngypart, neolitik, dr. D. Garašanin; (Nemzeti Múzeum, Belgrád);
1961: Hajdújárás—Pörös, korai vaskor, Szekeres;
1964: Horgos—Teplomdomb, középkor, Szekeres;
1965: 4 kisebb mentőásatás, Szekeres;
1965: Ludas—Budzsák, neolitik, Szekeres; (Tartományi Kulturális Alap, Újvidék);
1967: Tavankút—Sv. Ana, középkor, Szekeres; (Tartományi Kulturális Alap, Újvidék);
1970: Velebit, bronzkor, Szekeres, dr. Foltiny; (Smithsonian Institution, Washington).

A fenti ásatásokból tizenegy tervásatás, négy mentőásatás és huszonegy próbaásatás volt összesen 30 lelőhelyen. Ez körülbelül 16%-a a máig ismert lelőhelyeknek.

Az ásatások legnagyobb része igen értékes és nagy mennyiségű régészeti anyagot eredményezett. De nemcsak a tárgyak száma, mennyisége, hanem dokumentációs értéke is nagy.

A hagyományos történeti sorrendet követve a ludas—budzsáki késő-paleolitikus telephelyet kell elsőként említeni (1949, 1951, tervásatás). Csak három tűzhelyről és két darab kovakőszerszámról van szó, de a lelőhely jelentősége a lelt tárgyak számától teljesen függetlenül igen nagy. Sík területen, löszben—sárgaföldben (jégkori eolitikus üledék) igen ritkán lehet ráakadni településekre, vadásztáborokra.

Ezt követi a noszai homokdomb (Jankóhegy) alatt nagyobbára a felszínen, véletlenül lelt mintegy tíz apró kovaszerszámcsonka, amelyeknek kora körülbelül 8—10 000 évben határozható meg. Kulturális hovatartozásuk szerint az átmeneti kőkorszakba, a mezolitikumba sorolhatók. (1951, próba- és mentőásatás.)

A legtöbb figyelemben ez idáig az újabb kőkorszak, a neolitikum részesült (i. e. kb. 5000—2500). Hat nagyobb ásatásnak volt kitűzött célja, hogy minél többet felfedjen erről a korszakról, amely az elmúlt években egyébként a hazai és külföldi régészet érdeklődésének központjában is állt.⁴ A mi két legfontosabb lelőhelyünk (Ludas—Budzsák, Nosza—Gyöngypart), még mindig csak részben van feltárva, olyan újabb megfigyelésekkel és

adatokkal gazdagította vidékünket és a Kárpát-medence őstörténetét, hogy joggal váltott ki nagy érdeklődést külföldi szakmai körökben is.

A nosza—gyöngyparti rézkori temetőben (Bodrogkeresztúri kultúra, i.e. 220 körül) 1953-ban végzett ásatásoknak eredményei is hasonlóképpen figyelemre méltóak.¹⁷ Különleges újabb részleteket nem eredményeztek, ellenben a sírmelekketek gazdagsága eléri a legjobb átlagokat. Az egyik sírban aranykser-mellékketek is voltak.

Bronzkorszaki lelőhelyen (i.e. 1900—900) csak egy alkalommal volt ásatás (1948). Az eredmények azonban jelentősen hozzájárultak az (eredetileg a mai Csehország területéről kiinduló) ún. »halomsíros kultúra« del felé való előrenyomulásának dokumentálásához.

Korai vaskori (i.e. 900—550) telepen szintén csak egy alkalommal volt ásatás: 1961-ben a hajdújárasi Pörös legelőn. Az eredmények alapján nem tudunk választ adni ennek a korszaknak egy problémájára sem. A lelőhely sokkal nagyobb méretű beavatkozást kíván, mint amekkorát anyagi lehetőségeink eddig megengedtek.¹⁸

Késői vaskori lelőhelyünk, vagyis olyan lelőhely, amely az i.e. VI. század folyamán keletről megjelent szkíták és a később nyugati irányból beáramló kelták nevéhez fűződik, alig van néhány. Azok sem olyan jelentőséűek, hogy érdemes volna szűkös eszközeinket rájuk fordítani.

Égészen másként állunk a szarmaták hagyatékával (I—IV. század). Pillanatnyilag ebből a korszakból van legtöbb nyilvántartott régészeti lelőhely Északnyugat-Bácskában. Vajdaságnak ebben a részében nincs is talán település vagy város, amelynek a határában ne volna legalább egy vagy két, esetleg több szarmatatori lelőhely. Ennek ellenére mindeddig csupán két ásatást végeztek 1951-ben azzal a céllal, hogy gyarapítsák ennek a népnek az életéről kialakított ismereteinket.¹⁹ Ezek az ásatások Hajdújárason és Tavankúton voltak. A nyert anyag mennyisége szempontjából az utóbbi volt eredményesebb.

A népvándorlás korából (V—X. század) csak egy nagyobb jelentőségű temető ásatásait érdemes megemlíteni: a kishegyesi avarkori temetőt (1954, 1956). A ma már kimerítettnek tekinthető VIII. századi temető elsőrangú régészeti anyagot nyújtott.²⁰

A középkori, elsősorban az Árpád-házi királyok korába tartozó leletek és lelőhelyek nagy száma mellett is csak három tervszerű ásatás érdemel figyelmet. Az egyiket, amely az első és legnagyobb ásatásaink közé tartozik, 1949-ben a noszai Hingán végezték.²¹ Tudományos jelentőségét tekintve megérdemelné, hogy hosszabban foglalkozzunk vele, ezt azonban hagyjuk más alkalomra. A másik ásatás során, 1964-ben Horgos közelében, egy nagyon érdekes XIII. századbeli falusi templom romjai kerültek napvilágra. Az épület valószínűleg 1242-ben a tatár pusztításnak esett áldozatul. A harmadik ásatást 1967-ben végeztük Tavankúton, az okiratokból már ismert középkori település központját képező templomrom és temető feltételezett helyén. Az 1967-es ásatás alkalmával a lelőhelynek csak mintegy egyharmadát sikerült kiasni, 115 sírral. Feltárára vár még a templomrom és a temető legnagyobb része. A lelőhely teljes feltárása igen sok érdekes adattal kecsegtet. Ezért a munkát nem kellene halogatni.

V.

A jegyzetekből is látszik, hogy az eddig elvégzett ásatások eredményeit időben közzétették. Minden fontosabb ásatásról megjelent közlemény, amelyből a szakemberek tájékozódhatnak a leglényegesebb adatokról. Az adatok részletes és teljes feldolgozása, valamint publikálása azonban eddig nem volt kielégítő. Csak a Hingán 1949-ben végzett ásatás anyagait dolgozták föl és közölték teljes egészében. Ennek az a magyarázata, hogy eddig a Hingán kívül egyetlenegy lelőhelyet valószínűs terjedelmében nem tárhatunk fel. Vagy a szükséges anyagiak hiányoztak hozzá, vagy esetleg a kiutalt

összeggel egy újabb lelőhely feltárását kellett elkezdni annak veszélyeztetettsége miatt, mint például Tavankúton. Annyi pénzt pedig sohasem kaptunk, hogy tellett volna a tervszerű ásátás folytatására és egy másik, veszélyeztetett lelőhely megmentésére is. A függőben levő ásátások ily módon késleltetik az adatok végleges kiértékelését és publikálását.

VI.

Befejezésül még két kérdésre kell felelni: mit adhat a Szabadka környékén végzett régészeti kutatás a hazai és a világ tudománya számára? Melyek azok a közvetlen feladatok, amelyeket haladék nélkül meg kell oldani?

Említettem már, hogy gyűjtőterületünkön nagyon sok fontos lelőhelyet tartunk már ma is számon. Közöttük olyanokat, amelyekről joggal várhatunk feleleteket sok tisztázatlan problémára. Ki kell emelni a hajdújárás Pörösön felfedezett kovaközszerszámokat az átmeneti kőkor, mezolitikum korszabából. Hasonló korú lelőhely Jugoszláviában még csak pár van. A Kárpát-medencében van több is, de ezeknek a száma sem nagy.

Hasonló fontosságúak a Ludasi-tó környékén elszórt újabb kőkori, neolitikus települések. Az eddigi ásátások mindezt bizonyították. Például Noszán és Ludason is megfigyeltek olyan tárgycsoportokat, amelyeknek fontosságát tárgyilagosan pillanatnyilag nehéz volna meghatározni, ezért csak azt említjük meg, hogy legközelebbi analógiái Kis-Ázsiában lelhetőek fel.

Ezek lennének a szélesebb értelemben vett fontosabb lelőhelyek.

Nem volna teljes ez a fejezet, ha nem szólnánk arról is, hogy Szabadka története mit várhat a régészettől; melyek azok a problémák, amelyeknek megoldása a régész ásójától várható?

Legcélszerűbb felsorolni, hogy MIT NEM TUDUNK MÉG Szabadka régmúltjából. Ez a lajstrom azonban túlságosan hosszú lenne. Azonkívül megbontaná írásunk egyensúlyát, de ma még nem is vagyunk abban a helyzetben, hogy a teljesség igényével fogjunk hozzá egy ilyen felsoroláshoz. Talán elegendő annyit megjegyezni, hogy a város területén — a volt Macskovics-féle téglagyár helyén fél évszázaddal ezelőtt lezárult gyűjtőtevékenységet leszámítva — mindmáig nem volt tervszerű ásátás. Még a nagy ritkán előkerült leleteket sem mindig szállították be a múzeumba.

Tudjuk, hogy Szabadkának volt castruma. vára. Azt is tudjuk, hogy annak maradványaira épült a Ferenc-rendiek zárdája és temploma, de arról fogalmunk sincs, hogy ez az állítólagos vár milyen volt, mekkora lehetett és pontosan hol feküdt. Mindezt addig nem is fogjuk megtudni, amíg egyszer el nem fogadjuk azt a tervet, amelyet a Városi Múzeum régészeti osztálya a város monográfiáját előkészítő bizottságnak öt évvel ezelőtt benyújtott, és amíg a terv megvalósításához szükséges anyagiakat elő nem teremtyük.

Hasonló probléma van még bőven. Például egy olyan is, hogy Szabadka közvetlen környékén összesen nyolc templomromot ismerünk, amelynek feltárása biztosan némi fényt tudna deríteni a város mély homályba vesző középkori történetére is.

Fejezzük be ezzel: talán eredmény az is, hogy egyáltalán képesek vagyunk megfogalmazni a kérdéseket és meg tudjuk jelölni azok megoldásának módját. Végül pedig adózzunk elismeréssel mindazoknak, akik az elmúlt 250 év alatt valamit is tettek a mai szint, a mai kiindulópont elérése érdekében.

A többire, elsősorban a megfelelő anyagi támogatásra pedig, várjunk türelemmel. Mert hogy is mondta Montaigne?

»Már ahhoz is néminemű értelem szükségeltetik, hogy észrevegyük tudatlanságunkat.«

JEGYZETEK

1. A. F. Marsigli: *Danubius Mysico-Pannonicum*. Amsterdam, 1726, II. 56. o.
2. L. Sekereš: *Kameniti Hát — Subotica. Srednjevekovna gradevina*. Arheološki pregled 3 (1961), 155. o.
3. *Régisgyűjtés Bácskában 1839-ben*. A Bács—Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, XXVIII (1912), 29. o.
4. Iványi István: *A szabadkai régiségek és vidékünk őskora*. A Szabadkai Főgymnásium Ertesítője az 1882/83. évre. Szabadka, 1883.
5. Iványi István: *Szabadka sz. kir. város története*. I. 22. o. Szabadka, 1886.
6. Szabadkai Hírlap, VII (1892), 11. sz. márc. 13.
7. Frankl István: *Szabadka szabad királyi város ismertetése*. Szabadka, 1899.
8. Archaeológiai Ertesítő (a továbbiakban AÉ) 1906, 93. o.
9. AÉ 1895, 312. o.; AÉ 1899, 290. o.; AÉ 1901, 96. o.; AÉ 1901, 431. o.; AÉ 1902, 408. o.; AÉ 1903, 62. o.; AÉ 1903, 276. o.; A Bács—Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Ertesítője X (1894), 112. o.; ugyanott XVI (1900), 105. o.
10. Bibó-Bige György: *A Kelebiai pusztai (Szabadka) templomátads.* AÉ 1914, 58. o.
11. dr. M. Sulman: *Istortijat Gradskog muzeja u Subotici*. Rad vojvodanskih muzeja 2 (1953), 217. o.
12. A tanúk állítása szerint ez az ember Lazar Čurčić, a gimnázium későbbi igazgatója volt. Rad vojvodanskih muzeja 2 (1953), 220. o.
13. M. Dugonjić, *Einige Funde in der Gemeinde Subotica*. Moravski Arheološki Glasnik, 1936, 11. o.
14. J. Klemenc: *Ein Gotisches Frauengrab aus der umgebung von Subotica*. Festschrift für Rudolf Egger, Klagenfurt, 1952.
15. Ezeket a dokumentumokat a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárában őrzik.
16. D. Grašanin: *Die Siedlung der Stavevokultur in Nosa bei Subotica und das Problem der Neolithischen Lehmscheunen*. Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958. (Berlin, 1961, 303. o.)
17. dr. M. Sulman: *Groblje bakarnog doba u blizini Subotice*. Zbornik Matice Srpske (Društvene nauke) 6(1954), 70..0.
18. L. Sekereš: *Pereš, Hajdukovo, Naselje halštatskog perioda*. Arheološki pregled 3(1961), 52.0.
19. dr. M. Sulman: *Sarmatsko-Jaziški grobovi u Tavankutu i Masarikovu*. Rad vojvodanskih muzeja, 1(1952), 117.0.
20. O. Safarik: *Nalazi sa nove avarsko-slovenske nekropole u Malom Idošu*. Rad vojvodanskih muzeja, 4(1955), 63.0.
21. Safarik O. — Sulman M.: *Hinga. Srednjevekovna nakropola kod Subotice*. Rad vojvodanskih muzeja, 3(1954), 5.0.